

= *Damirka Mihaljević* =====

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

damirka_mihaljevic@net.hr

UDK 321.7(497.6)

316.334.3(497.6)

32:316.75(497.6)

Izvorni znanstveni članak

DEMOKRATIZACIJA BOSNE I HERCEGOVINE – PROBLEM IZGRADNJE POLITIČKOGA IDENTITETA

Sažetak

Demokratizacija Bosne i Hercegovine započela je raspadom jugoslavenske državne zajednice unutar koje je BiH bila jedna od šest federalnih jedinica. Kao složena federalna država Jugoslavija nije počivala na principu dragovoljnosti i održavala se jedino represijom sustava. Urušavanje socijalizma kao ideologije i poretka te popuštanje steg značilo je kraj i jugoslavenske federacije.

Početak demokratizacije BiH uvođenjem višestranačja odvijao se u znaku nacionalne homogenizacije triju etničkih segmenata. Uslijed povijesnih okolnosti i pod utjecajem mnoštva društvenih silnica koje su utjecale, Bosna i Hercegovina nije imala priliku izgraditi jedinstven politički identitet. Da bi opstala, svaka se država mora temeljiti na osjećaju pripadnosti svojih građana i naroda u toj državi, na konsenzusu oko bitna sustava vrijednosti i načina ostvarivanja zajedničkih interesa. Bez političkoga identiteta ne može postojati nijedna država. To je temeljni problem Bosne i Hercegovine kao političke zajednice i glavna zaprjeka na putu demokratizacije i njezina razvoja.

Ključne riječi: političko-kulturalni pristup, politički identitet, podijeljeno društvo, vrijednosne orijentacije

DEMOCRATIZATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA – THE PROBLEM OF POLITICAL IDENTITY CONSTRUCTION

Abstract

The process of democratization of Bosnia and Herzegovina started with the disintegration of the Yugoslav state in whose frame Bosnia and Herzegovina was one of the six federal units. As a very complex federal state Yugoslavia did not function on a voluntary basis principles. It was being held together only through the repression of the system. The fall of the socialism as an ideology and as an order, as well as loosening of the control, meant at the same time the end of the Yugoslav federation. The beginnings of the democratization of BH that are to be seen in the process of introducing multi-party system are marked by national homogenization of the three ethnic segments. Under historical circumstances and under various influences, Bosnia and Herzegovina did not stand a chance to construct a uniform political identity. Each country, in order to exist, must be based on a sense of belonging of its citizens and nations. It must be based on a consensus about the important value system and a manner of achieving common interests. No country can exist without political identity. That is the basic problem of Bosnia and Herzegovina as a political community. It is the main obstacle in the democratization process and its development.

Key-words: political-cultural approach, political identity, divided society, value orientation

Uvod

Političko-kulturalni pristup politici polazi od teze da svaka politika ima subjektivnu, a ne samo objektivnu osnovu te da se ponašanje i djelovanje masa i elita ne može proučavati samo interesno i racionalno, već je utemeljeno na tradicijama, običajima, vrijednosnim orijentacijama i emocijama. Zajedno s racionalnim i institucionalnim, političko-kulturalni pristup čini tri temeljna znanstvena načina proučavanja politike. Proizašao je iz tumačenja politike uz pomoć usmjerenosti, tj. vrijednosti i stavova koje pojedinac uspostavlja prema političkom sustavu. Paradigmu ovog pristupa čini upravo taj subjektivitet izražen kroz vrijednosti i stavove.

Iako pretače ovog pristupa sežu u daleku prošlost, u djela velikih mislilaca poput Aristotela i Platona, razvoj političko-kulturalnog pristupa politici započeo je tridesetih godina prošloga stoljeća u vrijeme jačanja nacionalsocijalizma u Njemačkoj. Sam pristup formalno je utemeljen objavljivanjem djela autora G. A. Almonda i S. Verbe *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations* (1963.).¹ Pioniri političko-kulturalnog pristupa politici tražili su odgovor na pitanje zašto unutar država s istim političko-institucionalnim rješenjima demokracija ne funkcionira jednako stabilno. Što je uzrok stabilnosti demokracije u jednim, odnosno nestabilnosti u drugim državama iako funkcioniraju u sklopu vrlo sličnog institucionalnog okvira?

Odgovor su pronašli u vrijednostima i stavovima, odnosno orijentacijama pojedinaca prema političkom sustavu kao cjelini ili njegovim dijelovima. Vrijednosti koje postoje u određenu društvu, a izražavaju se kroz stavove većine pojedinaca, imaju i šire političko značenje. Središnje mjesto za svaku političku zajednicu svakako ima identitet kao temelj svake politike kojom se izražava osjećaj pripadanja. Bez političkog identiteta ne može nastati, a ni održati se nijedna država.² Većina europskih država primordijalne su nacije koje karakterizira isto ime za državu, narod, jezik, isto povijesno pamćenje, mitovi. Razvitku i stabilnosti demokracije u većini tih starijih demokratskih država, kako navodi R. Dahl, pogodovala je umjerena kulturna homogenost. Konsolidiranje demokracije u tranzicijskim državama bilo je također uspješnije u onim državama u kojima, poput Poljske, Mađarske i Češke, nema izraženo podijeljena društva. Iz toga proistječe argument prema kojem je temeljni element svake političke zajednice skup afektivnih veza izvedenih iz zajedničke kulture, odnosno nacije.

U višenacionalnim državnim zajednicama, primjerice poput Švicarske, politička se ekonomska i socijalna integracija uspješno razvijala kroz povijest. Nijemci, Francuzi i Talijani u Švicarskoj nisu povezani kulturnim elementima, nego političkom voljom da žive u zajedničkoj državi u kojoj je teritorijalna

¹ U izdanju Političke kulture hrvatski prijevod glasovite knjige pod naslovom *Civilna kultura – Politički stavovi i demokracija u pet zemalja* objavljen je 2000. godine.

² U formiranju države ključna su tri elementa: skupina koja želi stvoriti svoju državu, teritorij na kojem žele osnovati svoju državu i okruženje koje ne sprječava njezino stvaranje. O tome vidjeti: Miroslav VUJEVIĆ, „Nacionalna identifikacija u Hrvatskoj“, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. XVI., 2007., br. 3., str. 379. – 404.

identifikacija, kao temelj političkoga identiteta, formirana još u predmodernom razdoblju. Politički identitet, kao integrirajući čimbenik i oblik skupnog identiteta, omogućio je stabilnost ove višenacionalne političke zajednice. To znači da nacionalna identifikacija Nijemaca, Talijana i Francuza, odnosno rodoljublje, nije dobilo prednost pred integrirajućim vrijednostima sadržanima u domoljublju.³ Ako se većina pripadnika iz svih triju naroda ne bi identificirala sa švicarskom državnom, ona ne bi mogla nastati, a ni opstati. Suprotan primjer je Španjolska. Kao državna zajednica sastavljena od većeg broja regija s izraženim povijesnim i etničkim identitetom, Španjolska nije uspjela integrirati sve svoje regije u politički dominantno kastiljansko središte. U konsolidiranim i stabilnim višenacionalnim državama taj se proces završava u predmodernom razdoblju. Stalnim procesima decentralizacije asimetrično postavljenih autonomnih zajednica koje provodi španjolska država od 1978. godine, Katalonija se javlja kao predvodnik koji teži odcjepljenju od španjolske države. Primjer Katalonije slijedile bi Baskija, Valencija, Aragonija, a i druge autonomne zajednice.⁴

1. Politički identitet

Politički identitet temelj je svake politike jer daje osjećaj pripadanja političkoj zajednici. U političko-kulturalnom pristupu politici zajedno s političkom legitimacijom i povjerenjem predstavlja tri osnovna oblika vjerovanja u politički sustav. Kao takvi omogućuju empirijsko istraživanje odnosa između građanina i političke zajednice u kojima su ključna pitanja vezana za pitanja lojalnosti tko komu pripada i s kojim stupnjem povjerenja. To su goruća pitanja svake političke zajednice. Politički se identitet jezgrovito može definirati kao kapacitet koji omogućuje da se institucionalizira zajedničko djelovanje, a

³ Jedan od razloga propasti Weimarske Republike, koja pored toga što nije uspjela zadovoljiti ekonomski kriterij nacionalnog progressa (budući da je prvo pala žrtvom hiperinflacije, a zatim 20-ih godina i velike depresije) također nije uspjela stvoriti nov politički identitet. Dolaskom na vlast nacionalsocijalista odbačena je modernistička estetička kultura Weimara, ponovno su oživljeni ne samo neki od simbola njemačkog romantičnog nacionalizma već i definicije granice. O tome vidjeti: Stephen WELCH, *Koncept političke kulture*, Zagreb, 2009., str. 188,

⁴ Prema nekim autorima ovakvi procesi označavaju se subdržavnim nacionalizmom. Riječ je o posebnu obliku nacionalizma koji za razliku od secesionističkog pokreta ne teži vlastitoj nacionalnoj državi već boljoj mogućnosti i reprezentaciji interesa unutar EU-a. O tome vidjeti Vladimir VUJČIĆ, *Kultura u politici*, Zagreb, 2009., str. 144.

time i kvaliteta koja osigurava adekvatnu široku i masovnu osnovu političkoga jedinstva.⁵ Premda nije jedini preduvjet nastanka države, politički je identitet važan čimbenik jer je pokazatelj političkoga jedinstva bez kojega država ne može postojati. Kako bi se ostvarila politička identifikacija pojedinca s političkom zajednicom kao cjelinom, nužna su četiri uvjeta legitimnosti o kojima piše Furrio Cerutti. To su sigurnost u Hobbesovu smislu, blagostanje utemeljeno na ravnopravnosti, legalnost i identitet političkoga tijela.⁶ Zbog toga je važno što čini izvor i sadržaj političkoga identiteta. Postoje dvije osnovne koncepcije političkoga identiteta: građanska (civilna) i etnička (kulturna). U prvom se slučaju pozicija pojedinca sve više počinje shvaćati kao pozicija koja nije neovisna, već ovisi i pripada određenom organizacijskom kolektivitetu. Takav apstraktni građanski identitet izveden je iz Hobbesove teorije. U vrijeme nesigurnosti izazvane ratovima takav oblik identiteta dostatan je za homogeniziranje političkoga tijela koje se održava društvenim ugovorom, smatra Hobbes.⁷ Politički identitet vezan je očekivanjem određene koncepcije pravednosti koja se očekuje od onog suverena na koji su prava prenesena. Politički identitet utemeljen na nacionalnom identitetu izvire iz Rousseauova nauka o narodnoj suverenosti. Narodna suverenost za njega je principijelno neograničena – ne može se ograničiti ni ustavima ni osnovnim pravima.⁸

U vrijeme nacionalnih i građanskih pokreta u Europi tijekom 18. i 19. stoljeća u većini europskih država temelj političkoga identiteta činio je nacionalni identitet. U slučaju političkoga identiteta koji izvire iz nacionalnoga identiteta ključna su dva shvaćanja nacije iz kojih, prema A. Smithu, izviru različita shvaćanja nacionalnoga identiteta. Ideja nacije kao zajednice građana razumijeva postizanje teritorijalno-političkoga identiteta. Bitna obilježja toga identiteta su teritorijalizam, vjerovanje u važnost prebivališta, državljanstvo – stjecanje građanskih prava neovisno o etničkome podrijetlu, participacija – aktivno sudjelovanje svih građana u teritorijalno uređenoj zajednici. U slučaju nacije kao etničke i kulturne zajednice razumijeva njegovanje etničkog identiteta. Taj tip naglašava povijesno podrijetlo, zajedničke mitove i povijesna

⁵ Usp. *isto*, str. 140.

⁶ Usp. Furrio CERUTTI, *Identitet i politika*, Zagreb, 2006., str. 41. – 42.

⁷ O tome vidjeti: Hans MAIER – Heinz RAUSCH – Horst DENZER, *Klasici političkog mišljenja*, knj. 1. i 2., Zagreb, 1998.

⁸ Usp. *isto*.

shvaćanja, kulturno homogenu organsku naciju. U SAD-u kao višenacionalnoj državnoj zajednici poimanje nacionalnoga identiteta (*state-nation*) različito je od europskoga (*national-state*) jer se izražava teritorijalnom identifikacijom. Ključni elementi identiteta u SAD-u izgrađeni su na anglosaksonskoj kulturi, odnosno engleskom jeziku, kršćanstvu, engleskom shvaćanju vladavine prava i individualizmu. Međutim, od kraja dvadesetoga stoljeća američka se politička zajednica suočava sa sve izražajnijim zahtjevima sve brojnije hispanске i drugih samosvjesnih manjina. Multikulturalizam kao dio američke političke doktrine suočava se s mogućnošću da postane društvo u kojem asimilacijom više ne će osigurati mirno rješavanje sukoba među različitim kulturama ili će, navodi R. Dahl, ipak postati društvo za bolje razumijevanje, toleranciju i prilagođavanje.⁹

Jurgen Habermas zagovara uspostavu konstitucionalnog patriotizma kao odgovor na izazove političkoga identiteta u višenacionalnim zajednicama. Suština Habermasove koncepcije je izgradnja političke zajednice utemeljene na ustavno definirano građanstvu prema kojem će građani usmjeriti svoju privrženost i graditi svijest o pripadnosti ustavu kao integrirajućem čimbeniku.

Drukčije rečeno, Habermas vidi mogućnost postojanja demokracije i političke zajednice u kojoj ustavni patriotizam potiskuje nacionalni identitet i postaje izvor političkoga identiteta. Isensee J. takvo rješenje vezuje za Hitlerovo razdoblje zbog kojeg tradicija postaje problem tako da se identitet veže za ustav: „Doista je rješenje imalo smisla u danim okolnostima. Bilo je, čak, neizbježno.“¹⁰ Isensee, profesor ustavnog prava na sveučilištu u Bonnu, dalje objašnjava kako se duhovna i religijska potreba Nijemaca ne može zadovoljiti ustavnim normama, a to znači vrijednosno neutralizirati: „Dok je ona usmjerena na ustav, ugrožava njegovu racionalnost bez koje on ne može biti pravni temeljni poredak zajednice; ona od njega zahtijeva nemoguće i time žrtvuje njegovo moguće. Prigušena njemačka emocionalnost vrlo je eksplozivna politička energija.“¹¹

To ukazuje na važne teškoće vezane za pojam konstitucionalnog identiteta koji nastoji potisnuti sadržaje vezane za pojam nacije, a posebno emotivan

⁹ Usp. Robert DAHL, *O demokraciji*, Zagreb, 2000., str. 155.

¹⁰ Josef ISENSEE, „Ustav kao domovina. O njemačkome potiskivanju države“, *Politička misao*, Zagreb, god. XXXVIII., 2001., br. 2., str. 154.

¹¹ *Isto*.

aspekt. Iako današnja spoznaja pokazuje da su svi identiteti u suvremenim društvima podložni promjenama, nacionalni identitet, kao osnova političkoga identiteta, i dalje vrijedi i vjerojatno će biti trajno važan. Na to nas upozorava politička stvarnost Europske unije. Premda je nastala prvenstveno iz ekonomskih razloga, to je integriranje povuklo i političko povezivanje, a time se i pitanje europskog političkog identiteta postavilo naknadno. Određen broj teoretičara smatra da za dobro funkcioniranje Europske unije politički identitet nije potreban jer je nastala kako bi postojeće sličnosti pojednostavile međudržavne odnose. Prema drugima, ekonomsko jedinstvo ipak traži i određen stupanj političkoga jedinstva bez kojeg Europska unija ne može biti legitimna. Narodi Europe nemaju zajedničkih drevnih simbola koji mogu zahtijevati lojalnost, a nemaju ni zajedničke povijesti europskoga etnosa. Zbog toga, navodi Petković, EU se ne može nadmetati s europskim nacijama na području političkoga identiteta izvedena iz nacionalne pripadnosti. EU preostaje jedino univerzalistčki, inkluzivni identitet Europe kao zajednice političkih vrijednosti. U toj perspektivi svi pripadnici pojedinih europskih naroda uspostavljaju transnacionalni politički identitet na temelju poštivanja zajedničkih normi i vrijednosti.¹² Prema D. Rodinu upravo je BiH pretvorena u eksperiment u kojem se testiraju načela antifašizma, antikomunizma, antiterorizma, ljudskih prava i multikulturalizma, koja su važna i za EU: „Tešku zadaću izgradnje nadnacionalne države s demokratskom legitimacijom stavili su Amerikanci ne samo pred narode BiH, nego i pred svoje saveznike. No što se traži za Bosnu faktički se očekuje i od EU, inače će se i ona raspasti na tako nepolitičkim efemernostima.“¹³ Za razliku od EU-a pitanje političkog identiteta u BiH za tri etnička segmenta ima znatno veće značenje. Činjenica je da kroz povijest BiH nije uspjela izgraditi zajednički politički identitet koji bi nadilazio etničku podijeljenost. Zbog toga je najdublje podijeljena europska država koja se jedina nakon demokratizacije devedesetih još uvijek nije konsolidirala. BiH je danas jedna od najsiriomašnjih država u kojoj je većina Bošnjaka, Srba i Hrvata u jednako teškom položaju i zato objektivno imaju zajedničke interese u borbi za preživljavanje. Takve poveznice ne postoje među nacijama unutar EU-a. Bosanskohercegovačke okolnosti pitanje političkoga

¹² Usp. Krešimir PETKOVIĆ, „Neke dvojbe u vezi s mahinejskim mitom: Je li europski politički identitet moguć?“, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. XVI., 2007., br. 4. – 5., str. 809.

¹³ Davor RODIN, „Daytonski sporazum: Deklaracija političke volje Zapada“, *Politička misao*, god. XXXIII., 1996., br. 4., str. 154.

identiteta postavljaju u potpuno drukčiji kontekst nemjerljiv s europskim prilikama. Njezin je današnji poredak nametnut što znači da se do njega nije došlo unutarnjim snagama. Takva su rješenja uvijek privremena. Zbog toga novi institucionalni dizajn za kojim se traga može biti prilika za izgradnju političkoga identiteta koji će omogućiti logiku i očuvanje dogovorenog političkog poretka. Robert Putnam je na primjeru regionalizacije Italije pokazao da novi institucionalni dizajn može dovesti do ideološke depolarizacije i pragmatična pristupa javnim poslovima.¹⁴ Političko je pitanje koja koncepcija identiteta može najbolje obuhvatiti procese u kojima svatko želi ostvariti sebe na najbolji način.

2. Uloga povijesti u izgradnji političkoga identiteta u Bosni i Hercegovini

2.1. Osmanlijska i austrougarska uprava

Bosna i Hercegovina kroz povijest je bila u sastavu velikih imperija i drugih država. Vrlo je kratko u srednjovjekovnom razdoblju bila samostalna i suverena država. Osmanlijsko je razdoblje trajalo više od 400 godina i ucrtalo duboke tragove u strukturi bosanskohercegovačkoga društva. Iz europskoga srednjovjekovlja, kako navodi S. Džaja, prešla je u potpuno drukčiji osmanlijski politički, socijalni i konfesionalni obrazac. Jedna od najvažnijih promjena koju je doživjela BiH vezana je za islamizaciju i oblikovanje bosanskohercegovačke multikulturalnosti. Društveni život vjerskih zajednica sukladno njihovim običajima organizirao se kroz specifičan *miletski sustav*. Riječ je o jednoj vrsti vjerske autonomije u okviru Osmanskog Carstva, a u sklopu koje su miletski sustavi ipak imali određenu samostalnost u njegovanju svoje tradicije pod zaštitom sultana.¹⁵ Primarna lojalnost miletu podupirala je vjersku podijeljenost i blokirala izgradnju kolektivnog identiteta koji bi nadilazio vjerske suprotnosti. Ali ne samo to. Iako je osmanlijska vlast tolerirala različite

¹⁴ O tome vidjeti: Robert D. PUTNAM, *Kako demokraciju učiniti djelotvornom*, Zagreb, 2003.

¹⁵ Uz muslimanski najveće privilegije u Osmanskom Carstvu imao je pravoslavni millet kao druga najveća religijska skupina u Carstvu, a i samo sjedište pravoslavlja bilo je u Carigradu. Katolici u BiH predstavljali su najmalobrojniju i gospodarski najnerazvijeniju skupinu, nasuprot pravoslavnoj koja je u BiH činila znatan dio stanovništva, a u europskoj Turskoj i ugledan broj stanovnika, uživajući potporu i drugih pravoslavnih Slavena. O tome vidjeti: Luka ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije bosansko-hercegovačkih katolika Hrvata*, Zagreb, 1985., str. 355.

vjerske skupine, istodobno ih je u međusobnim sukobima izigravala i sprječavala duhovnu komunikaciju. Zbog toga se javljao strah za vlastiti identitet, preosjetljivost, nepovjerenje i duboka duhovna otuđenost među konfesijama.¹⁶ Razdoblje osmanlijske uprave u BiH u političkom je smislu opterećenje, zaključuje Džaja, jer je u tom razdoblju razorena podloga za zajednički politički identitet. Bosna je prestajala postojati kao jedinstveno političko biće i bila je degradirana na upravnu jedinicu Osmanskoga Carstva.¹⁷

U svakoj od promjena državne vlasti u BiH, osmanlijskoj, a potom i austrougarskoj, bitno se mijenjao i položaj triju vjerskih zajednica i slijedom toga zauzimala su se i različita stajališta prema novoj državnoj upravi. U vrijeme austrougarske uprave (1878. – 1918.) BiH se vraća europskoj političkoj paradigmi i dolazi do liberalizacije javnoga života i formiranja prvih političkih stranaka. Taj je proces pratila i oštra diferencijacija na tri različite vjere, društvene strukture i tri različita sustava vrijednosti. Pokušaj monarhije da stalnim uplitanjima u vjerske poslove kontrolira politički razvoj u BiH nisu završavali uspjehom, jednako kao i pokušaj stvaranja jedinstvene bošnjačke nacije radi udaljavanja bosanskohercegovačkih Hrvata i Srba od nacionalnih kretanja u Hrvatskoj i Srbiji kako bi ih se potaknulo na prihvaćanje bosanskohercegovačkog političkog okvira. Bošnjaštvo, kao skupni identitet svih triju konfesija, nije uspjelo jer nije naišlo na odjek u bosanskom pučanstvu i na političkom planu nije moglo nadvladati vjerske podijeljenosti.

2.2. Bosna i Hercegovina u sklopu dviju Jugoslavija

Državno uređenje BiH i njezin status u okviru monarhističke Jugoslavije bili su uvjetovani činjenicom da je oslobođenje od tuđinske vlasti došlo više kao rezultat vanjskih čimbenika, raspadom u ratu pobijedene Austro-Ugarske, a manje su tomu doprinijele domaće snage.¹⁸ Drukčije nije ni moglo biti jer je Bosna i Hercegovina na početku XX. stoljeća bila jedini kolonijalni posjed u Europi zbog čega je kasnila u političkoj emancipaciji. Političku emancipaciju u BiH usporavalo je i znatno zaostajanje u procesu industrijalizacije u odnosu na sjeverne dijelove države u kojima je bila najveća koncentracija industrije.

¹⁶ Usp. Srećko M. DŽAJA, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1992., str. 188.

¹⁷ Usp. *isto*, str. 188.

¹⁸ Usp. *Enciklopedija SR BiH*, Zagreb, 1983., str. 115.

Iako je tijekom 1918. godine BiH imala 13 % stanovništva nove države, nešto više nego Vojvodina i Slovenija zajedno, imala je svega 145 industrijskih poduzeća, odnosno šest puta manje nego Vojvodina i Slovenija. Specifičnost razvoja nacionalne svijesti u tom razdoblju u BiH ogleda se u borbi Srba i Hrvata oko svojatanja muslimana. Intelektualno vodstvo muslimana u tome se i samo podijelilo. Jedni su zastupali hrvatsku, a drugi srpsku nacionalnu ideju i opredjeljivali se za odgovarajuću narodnost. To nije uhvatilo dubljega korijena u običnom muslimanskom narodu, koji je vezan za religiju i islamsku u kulturu, kao i tursku političku tradiciju na Balkanskom poluotoku.¹⁹ Vjerske i nacionalne podjele iskazivale su se kad je god to bilo moguće, a najviše u izborima za jugoslavensku skupštinu. Pod utjecajem stalnih sukoba između Srba i Hrvata unutar Kraljevine dolazi do sve jasnijeg svrstavanja bosanskohercegovačkih Hrvata uz njihove sunarodnjake u Hrvatskoj, kao što se i Srbi sve više također sudbinski vežu za svoje sunarodnjake u Srbiji. Od prvih političkih organizacija bosanskohercegovačkih Hrvata, Hrvatske pučke i Hrvatske težačke stranke, više je nego uočljiva orijentacija na politička središta izvan BiH, Zagreb i Ljubljanu, što će ostati konstanta njihove aktivnosti.²⁰

Obnavljanje državnosti BiH uslijedilo je tijekom Drugoga svjetskog rata na Prvom zasjedanju ZAVNO BiH-a 25. studenoga 1943. godine u Mrkonjić Gradu na novim socijalističkim temeljima. Na trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a, od 26. do 28. travnja 1945. godine u Sarajevu, ovo tijelo postaje Narodnom skupštinom, a osnovana je i prva Narodna vlada BiH. Ustavotvorna skupština je 31. prosinca 1946. godine proglasila Ustav kojim je BiH postala Narodnom Republikom.²¹

Komunisti su nakon dolaska na vlast izbjegavali definiranje zasebnog nacionalnog identiteta, između ostalog, jer su tada bili uvjereni da će se različiti identiteti jednoga dana pretočiti u zajednički socijalistički identitet. Novo

¹⁹ Usp. Milorad EKMEČIĆ, „Politički neuspesi i predominacija Austrije na Balkanu 1875. – 1903.“, Ivan BOŽIĆ i dr., *Istorija Jugoslavije*, Beograd, 1974., str. 326.

²⁰ Usp. *isto*, str. 317.

²¹ Priznanje Muslimana kao šestog jugoslavenskog naroda uvršteno je u bosanskohercegovački i jugoslavenski ustav 1963. godine. Ustav iz 1974. godine donio je značajne promjene u jugoslavenskoj federaciji koje su se prije svega odnosile na odnose između jugoslavenskih republika. Ti su odnosi definirani uvođenjem pariteta, konsenzusa u odlučivanju, što je rezultiralo decentralizacijom jugoslavenske federacije.

zajedništvo pokušalo se graditi prevladavanjem povijesnih razlika i podjela kroz socijalističke vrijednosti poput bratstva, jedinstva i jugoslavenstva kao izraza socijalističkog patriotizma. Osobito se poticalo jugoslavenstvo kao podobno nacionalno određenje kroz mješovite brakove. Ta je koncepcija bila prilično neuspješna. O tome svjedoči i podatak o 12 % mješovitih brakova u BiH, što je bio jugoslavenski prosjek. Za multinacionalnu BiH, „Jugoslaviju u malom“, taj je podatak bio više znak jasne nacionalne segregacije.

3. Raspad Jugoslavije i borba za samostalnost BiH

Transformacija BiH u novo demokratsko razdoblje na institucionalnoj razini dogodila se kao posljedica raspada socijalističke federacije i početka stvaranja novih država. Ti su se procesi odvijali u znaku nacionalne homogenizacije Hrvata, Muslimana i Srba i osnivanja nacionalnih stranaka: HDZ-a, SDA i SDS-a. Liberalizacija političkoga života u svoj žestini izrazila je postojanje ne samo različitih nego i suprotstavljenih vrijednosnih orijentacija triju naroda. Tri strane u BiH, bošnjačka, hrvatska i srpska, vidjele su budućnost zajedničke države u trima različitim koncepcijama.²² Bošnjačka i hrvatska politika uvjetno su bile usuglašene po pitanju neovisne budućnosti zajedničke države zbog nužnosti održavanja referenduma o neovisnosti koji je prema Badinterovoj komisiji bio jedan od uvjeta za priznavanje novonastalih država na prostoru nekadašnje Jugoslavije.²³ Bošnjaci su zamišljali BiH kao unitarnu građansku državu, a Hrvati kao federaciju ili konfederaciju nacionalnih jedinica. Kako je održavanje referenduma bio uvjet za priznanje BiH, sadržajne su razlike samo privremeno pale u drugi plan. Srpska strana nije prihvaćala BiH kao samostalnu i neovisnu državu izvan jugoslavenske zajednice. Referendum o neovisnosti BiH održan je 29. veljače i 1. ožujka 1992. godine. Rezultati referenduma prema kojem je za neovisnu BiH glasovalo 99,4 % glasača, uglavnom Hrvata i Bošnjaka, govore o tome da je država nastala na temelju pristanka većine. Međutim, kako upozorava Kasapović, riječ je o duboko

²² Na saboru u Sarajevu 27. IX. 1993. godine usvojena je Deklaracija o narodnom imenu kojom Muslimani u BiH dobivaju ime Bošnjaci.

²³ Badinterova komisija bila arbitražna je komisija u okviru Mirovne konferencije o Jugoslaviji u Haagu 1991. godine. Kolokvijalni naziv Komisija je dobila po svom predsjedatelju, francuskom ustavnom sudcu Robertu Badinteru.

podijeljenu društvu i da bi država mogla funkcionirati, odnosno da bi uopće opstala, potreban je formalan pristanak većine iz svih triju naroda u BiH. Dan nakon međunarodnoga priznanja BiH, 6. travnja 1992. godine, srpske vojne snage započele su agresiju na BiH. Taj se datum smatra i službenim početkom rata iako većina Hrvata smatra da je rat počeo 30. rujna na 1. listopada 1991. godine kada je JNA uništila sedam sela u Hercegovini u kojima su živjeli Hrvati. Rat je donio strahovita ljudska i materijalna razaranja do tada neviđena u Europi. Uplitanjem međunarodne zajednice u sukob dolazi do internacionalizacije problema i zaustavljanja rata. Odlučnom američkom inicijativom dolazi prvo do Washingtonskog sporazuma, a potom i do Daytonskog mirovnog sporazuma kojim je konačno zaustavljen rat.

3.1. Nedovršen Dayton

Cjelovito rješenje zaustavljanja krvavih sukoba u BiH stiglo je potpisivanjem Daytonskog mirovnog sporazuma. Sastavni dio Daytonskog mirovnog sporazuma je i Ustav BiH koji zbog niza specifičnosti predstavlja presedan u običajnoj pravnoj praksi. Novim administrativnim ustrojem država je podijeljena na dva entiteta, FBiH i Republiku Srpsku i Distrikt Brčko. Nastala je složena struktura države s trostupanjskom ustavnošću (savezna država, entiteti, županije/kantoni) s trinaest ustava i Distrikom Brčko, što uz dominantnu ulogu međunarodne zajednice čini vrlo komplicirano državno uređenje. Država funkcionira prema 14 ustava: jednim državnim, dvama entitetskim, deset županijskih/kantonalskih i prema statutu Distrikta Brčko.

Nakon gotovo dvadeset godina od potpisivanja Daytonskog sporazuma stanje se u Bosni i Hercegovini pogoršava, suprotnosti su sve jače, podijeljenost sve veća. Postoji opći konsenzus svih relevantnih čimbenika da bez temeljite reforme, koja uključuje i ustavnu reformu, Bosna i Hercegovina nema budućnosti. Daytonski je mirovni sporazum zaustavio rat, ali država funkcionira jedino pod pritiskom visokog predstavnika. Ratna događanja stvorila su još dublje podjele. Nemogućnost postizanja konsenzusa o ratu otvorila je prostor da svaki narod ima svoje heroje i svoju ratnu istinu dok su istodobno ti heroji i te istine za pripadnike drugih naroda zločinci i krivotvorenje

povijesti. To znači da nema elemenata koji bi činili politički identitet koji i nije ništa drugo nego jedna vrsta skupnog identiteta.²⁴

Zbog toga neki autori smatraju da je pretpostavka da većina stanovnika BiH još uvijek može živjeti zajedno izazovna, ali i pogrešna.²⁵ V. Vujčić također zaključuje da je BiH zemlja bez zajedničkog identiteta bez čega je nemoguće politički integrativno odlučivati.

4. Postoji li perspektiva u izgradnji političkoga identiteta u BiH?

Od svih balkanskih zemalja jedino se u BiH pod utjecajem raznih silnica koje su djelovale na ovaj prostor dogodila diferencijacija na tri kulturna i civilizacijska segmenta. Sve su bivše jugoslavenske republike, izuzev BiH, bile nacionalne države koje su nosile ime matičnog naroda. Podijeljenost triju etničkih segmenata duboko je ukorijenjena u bosanskohercegovačkoj povijesti. Iako ljudi biraju kako će živjeti, ta se odluka uvijek kreće u opsegu opcija zadanih kulturnim nasljeđem. Na taj su način podjele postale trajno obilježje društva. Posljedice podjela i nepovjerenja imale su dalekosežne refleksije i zrcale se u vidu nepovjerenja u različite političke aktere i političke oponente te u nespremnosti za kooperativno politički djelovanje radi ostvarivanja stanovitih političkih ciljeva. To znači da se nisu izgradila „temeljna vjerovanja“ o karakteru političkoga sustava i političkih aktera koje Verba označava i „primitivnim vjerovanjima“²⁶.

To su zapravo ona vjerovanja o politici koja su općenito prihvaćena da svaki pojedinac koji ih se pridržava vjeruje kako tako čine i svi drugi ljudi. Povijesni pregled pokazuje da su u BiH kontinuirano stvarane razlike uvjetovane prvenstveno vjerskom pripadnošću. Te su se razlike produbljivale tako da je BiH sve više postojala ne samo kao konglomerat različitih nacija i vjera nego i sukoba različitih civilizacija koje su u prošlosti kao i danas otežavale zajedništvo i stvaranje jedinstvenog političkog identiteta. Nemogućnost ili nesposobnost ostvarivanja unutarnje političke i duhovne kompaktnosti odvest

²⁴ Usp. F. CERUTTI, *n. dj.*, st. 24.

²⁵ Usp. Keith DOUBT, *Sociologija nakon Bosne*, Sarajevo, 2003., str. 69.

²⁶ Vladimir VUJČIĆ, *Politička kultura demokracije*, Zagreb – Osijek – Split, 2000., str. 40.

će Bosnu na povijesnu stranputicu odstupanja u odnosu prema Europi.²⁷ Iz tog se razloga BiH najčešće povezuje s iznimno negativnim pojmom balkanizacije. Tim pojmom izražava se krajnje razorna snaga različitih etničkih, religioznih i drugih skupina u društvu koje djeluju prvo samointeresno, a ne interkulturalno. Može li se Bosna i Hercegovina riješiti termina *balkanizacija*, odnosno raširena mišljenja da je ukleta zemlja, „prokleta avlija“, zemlja mržnje, masovnih ubojstava i zločina? Urađeno je nekoliko znanstvenih istraživanja koja su se bavila procesom pomirenja, etničkom distancom i socijalnim povjerenjem. Istraživanje o procesu pomirenja provedeno je 2002. godine na području bivše zajedničke države. Empirijsko istraživanje koje je vodio N. Petrović pokazalo je da se sva tri naroda međusobno doživljavaju još uvijek negativno. Rezultati empirijskoga istraživanja o etničkoj distanci koje je 2002. godine proveo S. Puhalo upućuju na zaključak da su Bošnjaci, Hrvati i Srbi „mnogo više spremni živjeti jedni pored drugih nego jedni s drugim“. B. Šalaj 2009. godine vodio je empirijsko istraživanje o socijalnom povjerenju u BiH. Rezultati navode na zaključak da je „BiH znatno udaljena od zajedničkog državnog identiteta“. Navedena su istraživanja potvrdila da je BiH još uvijek duboko podijeljeno društvo iz kojeg se reproducira politička nestabilnost. Međutim, istraživanje koje je u svibnju 2010. godine proveo B. Skoko o tome što Srbi, Hrvati i Bošnjaci misle jedni o drugima i koliko su spremni na zajednički život ipak je dalo nešto drukčiju sliku: „Uglavnom ne postoji konsenzus o prošlosti, a ni o budućnosti. No ipak postoje neki elementi na kojima je moguće dugoročno graditi suživot kao što je jačanje otvorenosti za suradnju s drugima te prepoznavanje pozitivnih značajki kod drugih etničkih skupina.“

Svaka država, da bi opstala, mora se temeljiti na osjećaju pripadnosti svojih građana i naroda u toj državi, na konsenzusu oko bitnog sustava vrijednosti i načina ostvarivanja zajedničkih interesa. To je suština političkoga identiteta kojemu je cilj omogućiti logiku i očuvanje postojećega poretka. Zbog toga bez političkog identiteta ne može postojati nijedna politička zajednica.

Empirijsko istraživanje provedeno također 2010. godine potvrdilo je da je BiH podijeljeno društvo s trima različitim vrijednosnim sustavima i značajnim

²⁷ Usp. S. M. DŽAJA, *n. dj.*, str. 168.

razlikama u mišljenjima konstitutivnih naroda oko uređenja BiH.²⁸ Ipak, istraživanje je pokazalo da postoji širok konsenzus o ostvarivanju ljudskih prava kao najveće poveznice građana Bosne i Hercegovine. Nema bitnih razlika u stavovima pripadnika pojedinih naroda jer je o 20 temeljnih ljudskih prava postignut konsenzus. Većina ispitanika, neovisno o nacionalnim i vjerskim razlikama, od 86 % do čak 98 % smatra da su ljudska prava temelj BiH i važna za ostvarivanje demokratskog društva. To ukazuje na činjenicu da je proces izgradnje zajedničkog sustava vrijednosti već započeo, ali ga treba dalje graditi jačanjem demokracije i ostvarivanjem ljudskih prava. Taj je identitet vezan za teritorijalnu identifikaciju, odnosno za važnost državljanstva i građanskih prava neovisno o etničkom podrijetlu. Džaja ga označava zemljopisnom kategorijom pripadanja kao jedinom mogućim oblikom zajedničkog identiteta triju konstitutivnih naroda u BiH.²⁹ Takav oblik identiteta održiv je jedino ako se poštuju temeljna kolektivna prava bez kojih BiH kao višenacionalna država sastavljena od triju etničkih segmenata uopće nije moguća.

Zaključak

Sadašnja politička struktura u BiH u kojoj postoji oštra podijeljenost triju etničkih segmenata velikim je dijelom rezultat povijesnoga nasljeđa. Nakon osmanlijskoga osvajanja nestala je Bosna kao jedinstvena politička i duhovna zajednica i započeo proces vjerske, a potom i nacionalne segregacije. Takav povijesni razvoj u kojem je nakon pada pod osmanlijsku vlast faktički započeo razvoj BiH u sklopu tuđih uprava, onemogućio je stvaranje jedinstvena političkoga identiteta utemeljena na zajedničkom sustavu vrijednosti. U većini

²⁸ U anketnu istraživanju proveden je osoban intervju, a kao tehnika ispitivanja korištena je Likertova skala. Ispitano je ukupno 1198 ispitanika starijih od 15 godina i više. Struktura ispitanika također je reprezentativna i u odnosu prema školskoj spremi, nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti, u odnosu prema županijama/kantonima i prema Federaciji BiH i Republici Srpskoj. U definiranu nacionalnome uzorku urađena je podjela na temelju entiteta, regija i podjela na temelju naselja unutar svake regije. Za definiranje uzorka agencija Ipsos koristi popis stanovništva iz 1991. godine i podatke entitetskih Zavoda za statistiku o prisutnom stanovništvu iz 2005. godine, kao i CIPS-ovu bazu podataka iz 2008. godine.

Istraživanje je provela agencija za istraživanje tržišta Ipsos Strategic Puls Sarajevo u srpnju 2010. godine. Broj projekta 30001507. O tome vidjeti: Damirka MIHALJEVIĆ, *Politička kultura u Bosni i Hercegovini*, Mostar, 2014.

²⁹ O tome vidjeti: Mladen ANČIĆ, „Društvo, etnicitet i politika u Bosni i Hercegovini“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. XXXVI., 2003., br. 1., str. 293. – 329.

višenacionalnih država u Europi politički je identitet izgrađen u predmodernom dobu. Nakon dugog vremenskog razdoblja, gotovo 500 godina, i teškog rata devedesetih godina, BiH je postala samostalna i suverena država. Međutim, rješenje koje je zaustavilo rat i na temelju kojeg je uspostavljen novi poredak nametnuto je izvana. Većine iz svih triju konstitutivnih naroda ne prepoznaju postojeći poredak kao primjeren i pošten i iz te se činjenice reproducira stalna nestabilnost i produbljuje složenost odnosa u duboko podijeljeno društvo.

Istraživanja su pokazala da u zemlji postoje različiti i suprotstavljeni vrijednosti sustavi iz kojih proizlaze različite koncepcije uređenja države. Unatoč uvriježenu i raširenu mišljenju o nemogućnosti stvaranja bilo kakve poveznice između triju naroda, istraživanja pokazuju da u BiH postoje i zajedničke vrijednosti, a to su ljudska prava. Ta je spoznaja vrijedna činjenica koja može integrirati postojeće razlike i suprotnosti i tako omogućiti stvaranje zajedničkog političkog identiteta. Riječ je o određenu stupnju lojalnosti koji je temelj postojanju svake političke zajednice. Ako nov oblik uređenja države omogući ostvarivanje individualnih i kolektivnih prava za sva tri naroda, neminovno će se razvijati i privrženost takvoj političkoj zajednici. Bit će jasni odgovori na pitanje lojalnosti kao temelja svake politike – tko komu pripada i kakvoj političkoj zajednici.

Uvjet je da nova ustavna struktura bude prepoznata kao poštena i primjerena u okolnostima koje će omogućiti izloženost boljim egzistencijalnim uvjetima. BiH uz političku proživljava i tešku gospodarsku krizu. Nakon Albanije BiH je najsiromašnija država u Europi sa stopom nezaposlenosti od oko 40 %. Veliko siromaštvo uz nefunkcionalan sustav također otežava demokratizaciju države. Kao proces u kojem se nekontrolirana politička vlast premješta u institucionalne postupke, demokratizacija je jedino moguća u uvjetima u kojima ljudi steknu određenu egzistencijalnu sigurnost, a to znači u okolnostima kada vrijednosne orijentacije nisu isključivo materijalističke.